

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri
İnstitutu
Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu

Bakalavr hazırlığı üçün «Ədəbiyyatşünaslığa giriş» fənninin

P R O Q R A M I

«HS 020200 – Azərbaycan dili və ədəbiyyat» ixtisası üzrə

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Elmi-Metodik Şurasının «---» bölməsinin «-
---» tarixli iclasının qərarı ilə təsdiq
edilmişdir (protokol №)

B A K I –

Tərtib edən: **Vüqar Əhməd**
filologiya elmləri doktoru, professor

Redaktor: **Baba Babayev**
filologiya elmləri namizədi, dosent

Rəyçilər: **Sabir Əmirov**
filologiya elmləri doktoru, professor

Bilal Həsənli
pedaqoji elmlər namizədi, dosent

Nazilə Abdullazadə
Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun baş müəllimi

İzahat vərəqəsi

Bədii ədəbiyyat dedikdə həyatın, varlığın obrazlı inikası nəzərdə tutulur. Bədii ədəbiyyat ictimai məzmun daşıyır. «Ədəbiyyat» sözü ədəb, mərifət sözündən götürülmüşdür. Demək, ədəbiyyatın birinci vəzifəsi insanı tərbiyə etməkdir. İnsanın başqalarına münasibətində, dünyagörüşünün inkişaf edib formalaşmasında, özünü dərk etməsində, milli-mənəvi keyfiyyətləri qorumasında, nəcib sifətlərə malik insan kimi tərbiyə olunmasında bədii ədəbiyyat mühüm bir vasitədir. Lakin bədii əsəri ideya-estetik cəhətdən düzgün başa düşmək, təhlil etmək, qiymətləndirmək və ondan lazımı nəticə çıxarmaq sadə bir məsələ deyildir. Məlum məsələdir ki, bədii ədəbiyyat əql və dəlillə izah olunmayan məsələləri bədii ifadə və surətlərlə anladır. Lakin bədii əsərin dərk üçün ədəbi istedad daha mühüm rol oynayır. Ədəbi istedadın parlaması isə bədii zövqün yetkinliyindən, ədəbiyyatşünaslıqla tanışlıq dərəcəsindən çox asılıdır. Ədəbi prosesin mahiyyətini, hissi təsir və ünsürlərini (fikir, duyğu, təsvir) bədii yaradıcılığa spesifikliyini və inkişafını mənimsəməy, eyni zamanda dərk etməyə ədəbiyyatşünaslıq müqayisə olunmaz dərəcədə rol oynayır.

No	Mövzu	Mühazirə	Seminar		
1.	Ədəbiyatşünaslığın əsasları fənninin məzmunu və vəzifələri, onun sahələri. Ədəbiyyatşünaslığın başqa elmlərlə əlaqəsi, incəsənətin mənşəyi	2	2		
2.	Ədəbi-nəzəri fikrin inkişaf mərhələləri. Ədəbiyyatşünaslığın yaranması	2	2		
3.	Ədəbiyatşünaslıqda meyl və cərəyanlar	2	2		
4.	Bədii ədəbiyyat söz sənətidir. Obraz və obrazlılıq	2	2		
5.	Bədii kompozisiya. Proloq və epiloq	2	2		
6.	Süjet. Süjet xəttinin mərhələləri	2	2		
7.	Bədii dil. Dilin bədii ifadə imkanlarının genişliyi. Məcəzalar sistemi	2	2		
8.	Nəzm və nəsr. Nəzmin əsas əlamətləri	2	2		
9.	Heca vəznü. Azərbaycan şeirində heca vəzninin formaları	2	2		
10	Əruz vəznü. Əruz şeir ölçüsünün mənşəyi və yayılması. Sərbəst şeirin yaranması və inkişafı	2	2		
11	Ədəbi növlər və janrlar. Epik növ. Azərbaycan ədəbiyyatında epik növün inkişafı	4	4		
12	Lirik növ. Lirik janrları epik janrlardan fərqləndirən cəhətlər	2	2		
13	Dramatik növ. Dramatik növün janrları. Azərbaycan dramının inkişafı	2	2		
14	Ədəbi metod və cərəyanlar. Yazıçının bədii yaradıcılıq metodu	2	2		
15	Klassizm və sentementalizm ədəbi cərəyanları	2	2		
16	Romantizm. Romantika ilə realizmin vəhdəti	2	2		
17	Realist metod. Realist metodun tələbləri	2	2		

«Ədəbiyyatşünaslığa giriş» filologiya fakültələrinin birinci kursunda tədris olunur. Müəllim tələbənin I kursda ədəbi-nəzəri hazırlığını, bədii-estetik vərdişinin azlığını nəzərə almalıdır. Çünki I kursda tələbələrin ədəbi-nəzəri biliklərlə silahlandığı fikrini irəli sürmək çətinidir. Odur ki, müəllim mühazirəni sadə və məzmunlu, bədii fakt və nəzəri fikir konkretliyində qurmalıdır; get-gedə tələbələrin biliyinin genişlənməsi üçün mütaliənin miqyasını artırmaqla, tələbələri ədəbi prosesi sərbəst mənimsəməyə, ədəbi prosesin meyllərini, qanunauyğunluqlarını təhlil etməyə yönəltməlidir. Tələbələr ədəbi prosesin inkişaf xəttini o zaman dərindən dərk edə bilərlər ki, müəllim ədəbi faktların təhlilini: birinci, xalqın tarixi inkişafı, azadlıq mübarizəsinin ən mühüm cəhətləri ilə bağlı olan faktlarla; ikinci, öyrənilən dövrün ədəbi mühiti üçün səciyyəvi olan faktlarla sistemativ və ardıcıl şəkildə əlaqələndirsin.

Filologiya fakültəsinin I kurslarında tədris olunacaq «Ədəbiyyatşünaslığın əsasları» fənninə mühazirə və seminar dərslərinə eyni miqdarda (36+36) saat ayrılmışdır. Mühazirə saatlarını biz aşağıdakı qaydada planlaşdırmağı məqsədamüvafiq hesab edirik:

«Ədəbiyyatşünaslığın əsasları»nın məzmunu və vəzifələri, onun sahələri, başqa elmlərlə əlaqəsi, incəsənətin mənşəyi – 2 saat.

Ədəbiyyatşünaslıq elm kimi, onun mahiyyəti və vəzifələri. Ədəbiyyatşünaslıq elminin bölmələri: ədəbiyyat nəzəriyyəsi, ədəbiyyat tarixi, ədəbi tənqid.

Ədəbiyyatşünaslığın sahələrinin bir-biri ilə əlaqəsi və bir-birini tamamlaması, ona yaxın və bağlı sahələr: tarixşünaslıq, dilçilik, mətnşünaslıq, fəlsəfə, sənətşünaslıq və biblioqrafiya. Bu elmlərin ədəbiyyatşünaslıqla əlaqəsi.

İbtidai incəsənətin hiss və müşahidədən yaranması, kollektivin əmək hyatı ilə, ibtidai mifologiya, kosmoqoniya və tarixlə, eyni zamanda musiqi ilə meydana gəlməsi, bədii düşüncənin bilavasitə nəqqaşlığı, təsviri sənəti, heykəltaraşlıq və qrafikanı, epik, lirik və dramatik növləri yaratması.

Ədəbi-nəzəri fikrin inkişaf mərhələləri. Ədəbiyyatşünaslığın yaranması. Ədəbiyyatşünaslıqda meyl və cərəyanlar – 4 saat.

Antik dövrdə ədəbi-nəzəri fikrin inkişafı, Platon, Aristotel və Horatsinin şəklində «poetika»nın inkişaf etdirilməsi. Ədəbi əsər üslub və bədii formanın digər komponentləri baxımından qiymətləndirilməsi, bədii tip və bədii ümumiləşdirməyə münasibət müxtəlifliyi, antik estetikanın bədii ümumiləşdirmənin sənətin mühüm prinsipi kimi irəli sürülməsi. Platonun bədii yaradıcılığı, onun idealist mövqedə dayanması, bədii yaradıcılığı «ədəbi ideya»nın inikasını kölgənin kölgəsi hesab etməsi Aristotelin yunan yazıçılarının bədii təcrübəsini, estetik fikrini və sələflərinin sənətə baxışlarını sistemləşdirməsi, estetik biliklər külliyyatı – «poetika»nı yaratması. Ədəbiyyatı növlərə ayırması. Qədim Roma estetik fikrində Horatsinin «Tizonlara məktub» adı ilə məşhur olan «Poeziya sənəti» mənzum traktatı.

Orta əsrlərin əvvəllərində Qərbi Avropada ədəbi-nəzəri fikrin dini teoloji istiqamət alması sənətin predmetinin simvolizm və alleqoriya axması.

Azərbaycanda ədəbi-estetik fikrin axını istiqamətləri.klassizimdən əvvəl və klassizmin inkişafı illərində incəsənətin təcrübəsini ümumiləşdirmək meylləri: XVIII əsrin ortalarında maarifçi realizmin formalaşması. Avropa klassik fəlsəfəsinin bədii yaradıcılığa təsiri.

Hegelin incəsənətin inkişafına simvolik, klassik, romantik forma ilə əlaqələndirməsi.

Ədəbiyyatşünaslığın yaranması. Herderin ilk ədəbiyyatşünas, bədii yaradıcılığın tarixçisi və onun öyrənilməsini yeni elmi-filoloji mərhələyə salan, mədəni-tarixi məktəb, komparativizm, formalizm, freydizm və strukturalizm.

Bədii ədəbiyyat söz sənətidir; obraz və obrazlılıq – 2 saat.

Bədii ədəbiyyatı elmi ədəbiyyatdan ayıran spesifik cəhətlər. Bədii ədəbiyyatın spesifikasının yaradıcılıq prosesinin ümumi qanunauyğunluqlarını əhatə etməsi. Bu haqda Aristotelin, Hegelin, Tolstoyun və b. fikirləri; faktlarla «Ruhi məzmunu obrazda təcəssüm etdirməklə ədəbiyyat xalqın müəllimi ola bilər», «ədəbiyyat insan qəlbinin tarixidir», «incəsənətin gözəlliyi ruhun zəmini əsasında yaranır», «sənətin spesifikası ictimai funksiyada, gerçəkliyin düzgün çatdırılmasındadır».

Bədii ədəbiyyatın sosial təbiəti, ictimai rolu və inkişaf qanunauyğunluqları. Ədəbi materialın qiymətləndirilməsi prinsipi. Tipikliyin estetik kateqoriya kimi hadisələrin ümumi, mühüm qanunauyğun tərəflərini və inkişaf prosesini müəyyən etməsi. Surətin həyat yolu, xarakteri, formalaşması, onun taleyinin, əxlaqi-mənəvi aləminin bədii əsərin əsasında dayanması; bədii yaradıcılıqda surətlərin personajlara, peyzajlara, əşya surətlərinə bölünməsinin şərtliliyi; obrazın ideya estetik əhəmiyyəti, onun insan həyatının konkret və ümumiləşdirilmiş lövhəsi olması. Tipikliyin dərki və onun nəzəri ümumiləşdirilməsi başlıca komponentlərinin həm ayrı-ayrılıqda, həm də bütöv kontekstdə qiymətləndirilməsi.

İnsanın inkişaf prosesində bədii ədəbiyyatın çoxşaxəli surətlər yaradaraq hərtərəfli təsvir etməsi, hər dövrün estetik idealını həm pozitiv, həm də neqativ planda ətraflı ifadə etməsi. Hər cəmiyyətin «öz ədəbiyyatını» yaratması, onunla həyat və gözəllik anlayışı, hadisələrə və varlığın müxtəlifliyinə münasibətini bildirməsi; bədii ədəbiyyatın insanların fikir və arzularını, hiss və duyğularını birləşdirmək, onları yüksəltmək imkanları.

Bədii əsərin məzmunu və forması, bunların daxili-bədii hərəkəti.

Antik yunan fəlsəfəsində bədii əsərin predmeti, ona materialistlərin və mütləq idealistlərin fərqli münasibətləri; söz sənəti varlığın özünəməxsus inikasındır.

Formalizmin struktura və onun incəliklərilə bağlı olması, əksətdirmənin cəmiyyət ilə olan əlaqə bağlılığı.

XVIII-XIX əsr klassiklərinin estetik təlimində məzmun və forma; məzmunun daxili birliyi, gerçəkliyin tarixi-konkret inikasının həyatın mühüm cəhətlərinə uyğun gəlməsi, həyatı bədii ifadənin spesifikliyi, hadisə və əhvalatlara, əhvali-ruhiyyə və meylləri birləşdirən əlaqə və rabitə. Məzmunun ideya gerçəkliyinin əhəmiyyəti, forma və məzmunun bədii bütövlüyü, bütүн tərkib hissələrinin əlaqədar olması. Yazıçıların tarixə və tarixi şəxsiyyətlərə, təbiət və cəmiyyət hadisələrinə yanaşma üsullarının, təəssürat və düşüncələrinin, hiss və həyəcanlarının müxtəlifliyi, bədii yaradıcılıqda təcrübə və dünyagörüşünün rolu. Məzmunun formasını müəyyən etməsi. Mövzu və ideyanın məzmunun tərkib hissələri, janr, ahəng, ölçü, dilin isə formanın tərkib hissələri olması. Bədii əsərin mövzusunun yazıçı tərəfindən qavranılan, dərk edilən və dövr üçün səciyyəvi olan hadisəylə bağlı olması.

Yazıçı tərəfindən mövzunun seçilməsi, həyat faktlarının ümumiləşdirilib, tipikləşdirilməsi yazıçının dünyagörüşü və həyat hadisələrinə münasibəti ilə bağlı olması. Bədii əsərin forması ilə məzmunun vəhdəti birinin digərinə olan münasibəti, formanın məzmununa don

geyindirməsi, onun bədii-estetik təsirini qüvvətləndirməsi, məzmunun isə formasını müəyyən etməsi.

Bədii kompozisiya və süjet, süjetin ünsürləri – 4 saat.

Bədii əsərdə süjet və kompozisiya anlayışları. Yazıçıların həyatdan götürdüyü hadisələri, müşahidə etdikləri faktları qruplaşdırmaları, sistemə salmaları və onları dinamik inkişafda təsvir etmələri. Süjet və kompozisiyanın bir-birinə yaxın anlayışlar olması. Süjetin həyat həqiqətlərini dərk etmək vasitəsi olması, eyni zamanda bədii əsərin əvvəlindən axırına qədər davam edən mərkəzi xətt, hadisələrin məhvəri və sistemi olması. Süjetin mərhələləri: 1.ekspozisiya; 2.zavyaska; 3.kulminasiya; 4.razvyazka; 5.final. Kompozisiyanın janr xüsusiyyətləri ilə bağlı olması. Sənətkarın həyatdan götürdüyü materialları epik əsərdə bir cür, drammatik əsərdə isə başqa cür qurması, sistemləşdirməsi. Kompozisiyanın bütün əsərlərdə süjetin dərk olunmasına əsərin bədii-estetik cəhətdən qüvvətlənməsinə xidmət etməsi.

Antik ədəbi-estetik fikirlə fabula anlayışı. Fabulanın süjetlə sıx bağlılığı. Fabulanın süjetin açılması üçün köməkçi vasitə kimi genişlənməkdə olan hadisələrin ardıcılıqla müəyyənləşməsinə və süjetin özünəməxsus quruluşu sənətkarın izlədiyi qayənin başa düşülməsinə kömək edən müəyyənləşdirici amil olması. Bədii əsərdə proloq və epiloq.

Bədii dil. Dilin bədii ifadə imkanlarının genişliyi. Məcəzalar sistemi – 2 saat.

Ədəbiyyatın əsas vasitəsi sözdür, dildir. Dil ədəbiyyatın ilk ünsürüdür. Yazıçı bədii əsərdə oxucuya təqdim etdiyi surətləri zəngin dil materiallarının köməyi ilə yaradıb fərdiləşdirir... Klassiklərin yaradıcılığında söz, sözün dəyəri və poetik imkanı, onların bədii dil təlimi. Bədii dilin obrazlılığı, cilalanması, orada sözə verilən məna ilə bağlı olması. Sənətkarın ümumxalq dilindən «çiy», «xammal» halında götürdüyü söz və ifadələri

bədii əsərdə işlədərkən onun sənətin tələbləri əsasında süzgəcdən keçirməsi, müxtəlif məqamlarda ona müxtəlif mənə verməklə fikri qüvvətləndirməsi. Bədii dilin ədəbi dilə nisbətən daha güclü təsirə malik olması. Bədii dilin az sözlə dərin mənə, geniş fikir ifadə etməsi. Ədəbi dil və bədii dilin spesifik xüsusiyyətləri. Ədəbi dilin müəyyən mənaya – orfoepiyanın tələblərinə, qrammatik qaydaya əsaslanması... Bədii dilin canlı xalq dilinin bir qolu olması, ona əsaslanması. Sənətkarın hissi-emosional dillə müasirlərinə, dövrə və zamana, gələcək nəsillərə müraciət etməsi; onun dili yaradıcı tarixi inkişafda əlavə və tərkib hissələrinin zənginliyi ilə öyrənməsi. Müəllif dilinin özünəməxsusluğu, surət dilindən fərqlənməsi, sözün ümumiləşməsi, mənə yükü daşması, onun nominal və məcazi mənası.

Arxaizm, neologizm, varvarizm, vulqarizm, jarqoizm və provinsializmlər. Bədii təsvir vasitəsi, məcazlar. Sözün həqiqi və məcazi mənası. Məcazların və təşbehlərin dilin zənginləşməsində, obrazlı şəkil almasında rolu. Metafora, metanomiya, sinekdoxadan istifadə üsulları, mübaliğə və hiperbola.

Simvol və alleqoriya, bunları bir-birinə yaxınlaşdıran və bir-birindən ayıran əlamətlər. Nəzm əsərlərində sözün düzümü; vurğu və tələffüz, bədii ricət, xitab, sual və bunlardan istifadə üsulları. Bədii ifadə vasitələrinin, bədii dilin çox mühüm tərkib hissəsini təşkil etməsi. İfadə vasitələrinin sərin emosianallığına, bədii cəhətdən qüvvətlənməsinə, təsvir, tərənnüm, yaxud təcəssüm olunan hadisənin oxucuya daha qabarıq çatdırılmasına xidmət etməsi.

Azərbaycan şeirinin əsasları – 6 saat.

Nəzm və nəsr. Nəsrdə süjet, hadisələrin ardıcıl inkişafının böyük əhəmiyyətə malik olması, xarakterlərin və vəziyyətlərin canlı təcəssümü. Nəzmdə fikrin obrazla, qafiyələnmiş və ahəngdar bir şəkildə ifadə edilməsi. Nəsrə təsvir, xəyal və duyğunun gücü. Nəzmdə rəngarəng təsvir

vasitələrindən geniş istifadə edilməsi, axıcılıq, musiqililik. Nəsrədə nitq üsullarının qarşılıqlı əlaqəsi. Təsvir olunan predmetin bu nitqlər vasitəsilə bədii surətdə mənalandırılması və qiymətləndirilməsi. Nəzmin əsas əlamətləri. Nəzmin ilk şərti ahəngdarlıqdır. Nəzmin ölçüsü. Qafiyə, rədif, bölgü, misra, beyt, bənd nəzmin əsas vahidləri kimi. Nəzmdə hiss, həyəcan və poetik təəssürat bölgüsü. Nəzm sistemləri, kəmiyyətə və keyfiyyətə görə təyin olunan vəznələr. Heca vəzninin Azərbaycan dili üçün ən oynaq, ahəngdar şeir ölçüsü olması, eyni zamanda tələb və xüsusiyyətləri, ayrı-ayrı misrada hecalarının sayının bərabərliyi. Heca vəzninin formaları. Aşıq ədəbiyyatında heca vəzninə barmaq vəznə deyilməsi. Əruz şeir ölçüsünün mənşəyi və yayılması. Ərurun ərəb sözü olaraq geniş yol, çadırın ortasına vurulan dirək, şeir haqqında elm və s. mənalarını bildirməsi. Azərbaycan ədəbiyyatında ərurun yaradıcı surətdə ana dilinin qanunlarına, poetik imkanlarına uyğunlaşdırılması ərurun bəhrləri və bölgüləri. Azərbaycan şeirində işlənən bəhrlər.

Sərbəst şeirin yaranması və inkişafı. Sərbəst şeirdə ahəng tarazlığı, nitqdə ifadəsini tapan daxili həyəcan vurğusu. Sərbəst şeirdə heca vəzninin təsiri. Sərbəst şeirdə çarpaz şəkildə qafiyələnmə.

Ədəbi növlər və janrlar – 6 saat.

Antik yunan estetikasında ədəbi növ bölgüsü, onun lirik, epik və drammatik növlərə ayrılması. Ədəbiyyatın inkişaf mərhələlərində ədəbi janrların zənginləşməsi və onların bədii-poetik tutumunun artması.

Epik növ. Epik növün ədəbi-tarixi mənada xalq dastanlarını bildirməsi. Həyat hadisələrinin epik janrlarda danışmaq, nağıl etmək yolu ilə – təhkiyə yolu ilə əks etdirilməsi. Epik əsərin məzmununun həyatdan götürülmüş hadisənin təşkil etməsi. Yazıçı tərəfindən surət, lövhə həyatdakı hadisələri, təbiət lövhələrini, işin xarakterlərini oxucunun nəzərinə çatdırmağa, onun vasitəsilə ətraf mühitin, varlığın, tarixi hadisənin dərk olunmasına xidmət etməsi. Danışılan hadisənin yığcamlığı və əhatəliliyi

iştirak edən obrazların çoxluğundan asılı olaraq epik əsərlərin müxtəlif növlərə ayrılması Azərbaycan nağılları, dastnlar, təmsillər, hekayələr, povestlər, oçerklər, romanlar və s.

Azərbaycan ədəbiyyatında epik növün inkişafı. Epik formada təhkiyə və onun xüsusiyyətləri.

Lirik növün mənası. Lirikanın insanın hiss-həyəcanlarının, fikir və arzularının tərənnümü, onun ifadəsi olması. Müxtəlif məzmunlu insan hissləri – sevinc, kədər, iftixar, mübarizə, intiqam, ümitsizlik və s. hisslərin ifadə olunması. Lirik şeirin müəllifinin şeirdə əsas surət kimi çıxış etməsi. Subyektin lirikada rolu. Lirik janrları epik janrlardan fərqləndirən cəhətlər: 1) lirika təəssüratın, düşüncənin, qüvvətli həyəcanların məhsuludur; 2) lirikada müşahidə edilmiş obyektə subyektiv münasibət ön plana çəkilir; 3) lirika yığcam və emosional xarakter daşıyır; 4) lirikada tərənnüm əsas yer tutur.

Lirika məzmununa görə iki qrupa bölünür: 1. Məhəbbət lirikası; 2. İctimai-siyasi lirika. Məhəbbət lirikasının növləri: a) insan məhəbbətini ifadə edən lirika; b) təbiətə, vətənə məhəbbət; c) əməyə məhəbbət və s.

Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatında lirik növ və onun janrları. Holavarlar, sayacı sözlər, bayatılar və ağılar. Aşıq şeiri: qoşma, gəraylı, müxəmməs. Şifahi xalq ədəbiyyatından yazılı ədəbiyyata keçən janrlar: qoşma, bayatı, təcnis. Azərbaycan klassik ədəbiyyatında lirika. Qəzəllər, onun inkişafı və bədii quruluşu: böyük mənzumə – qəsidə, qəsidənin növləri və bədii xüsusiyyətləri. Tərkibbənd, tərçi-bənd məsnəvi və mürəbbe, müxəmməs və müsəddəs, bunların mövzusu və bədii xüsusiyyətləri.

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatında şeirin inkişafı, onun bədii ifadə sistemi. Epik-lirik növ. Bəzi bədii əsərlərdə hadisələrin təhkiyə yolu ilə verilməsi ilə yanaşı şeirin (lirik qhrəmanın) bu və ya digər obraza, hadisəyə, əşyaya, təbiətə lirik münasibəti. Poemada hadisənin epik təsviri ilə qəhrəmanın daxili duyğularının tərənnümünün bir-biri ilə məntiqi şəkildə birləşməsi.

Dramatik növün həyat hadisələrini obrazların hərəkəti və danışanın vəhdəti yolu ilə canlandıran bədii əsər olması. Dramatik əsərdə mətnin iki qismə ayrılması: 1)remarkalar; 2)surətlərin (personajların) danışığı. Dialoq və monoloq. Dramatik növün janrları: a)komediya; b)faciə; s)dram. Komediyanın, faciənin, dramın özünəməxsus bədii xüsusiyyətləri. Azərbaycan ədəbiyyatında dramaturgiyanın yaranması və inkişafı. Dramın yarandığı tarixi şərait onun faciə və komediya arasında orta mövqe tutması, burada komik və tragik ünsürlərin vəhdətlənməsi süjetin sakit və ciddi xarakter daşması. Avropa ədəbiyyatında qəhrəmanlıq dramları və onların xüsusiyyətləri. Klassizm dövrü dramlarında bədii konflikt. Azərbaycan dramının inkişafı. Müasir psixoloji dramlarda obraz, surət və dramatik konflikt. Tragediya sözünün anlayışı. Faciədə bir ailə və nəslin taleyi fonunda cəmiyyət həyatındakı faciəni ümumiləşməsi. Azərbaycan ədəbiyyatında faciə janrının yaranması. N.B.Vəzirov, Ə.Haqverdiyev, H.Cavid, C.Cabbarlı və başqa dramaturqların faciələrində ali məqsəd və ideya.

Komediya haqqında məlumat. Komediya öz əksini tapan hadisələrin mərkəzində duran əsas surətlərin dövrün mənfi, eybəcər xüsusiyyətlərə malik olması. Dramaturqun komediya gülüşü müxtəlif vasitə və üsullarla yaratması. Azərbaycan ədəbiyyatında komediyanın yaranması və inkişafı. Komediyanın növləri. Musiqili komediyanın meydana gəlməsi.

Ədəbi metod və cərəyanlar. Klassizm, sentimentalizm, romantizm, realizm, naturalizm – 6 saat.

Həyatın sənətkarın əsas təsvir obyektinin olması. Sənətkarın müəyyən ideyalar uğrunda apardığı mübarizə. Hər hansı bir həyat hadisəsinin əsərdə öz bədii ifadəsini tapmaq üçün sənətkarlıq süzgecindən keçirməsi, onu fərdiləşdirib, ümumiləşdirib, tipikləşdirməsi.

Bu və ya digər yazıçının əsərində birində hadisələri bir prinsip, digərində isə başqa bir prinsip əsasında ümumiləşdirməsi. Yazıçının bədii yaradıcılıq metodu.

Realist metod. Realist metodun tələbləri. Bədii idrakın obyektiv varlıqdan qidalanması. Təsvir obyektinin bilavasitə həyat hadisələri ilə bağlı olması. Realist yaradıcılıq metodunun ayrı-ayrı dövrlərdə müxtəlif keyfiyyətlər qazanması. Ədəbiyyatın müəyyən inkişaf mərhələlərində konkret tarixi şəraitin spesifik cəhətindən asılı olaraq realist metodun bu və ya digər xüsusiyyətlər kəsb etməsi. Romantik metodun sənətkarın xəyalına, fantaziyasına, təxəyyülünə əsaslanması. Romantik metodda həyati, ictimai quruluşu, insanın məişət tərzini yazıçının gördüyü kimi deyil, görmək istədiyi şəkildə təsvir etməsi. Klassizmin ilk ədəbi məktəbinin yaranması ilə bağlı ədəbi-tarixi şərait. Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm. Onun səciyyəvi xüsusiyyətləri. Realizm ilə romantikanın vəhdətinin yaranması.

Sentimentalizmin romantizmin təzahür formalarından biri olması. Simvolizm, onun əsas prinsipləri. Tənqidi realizmin bir ədəbi məktəb kimi təşəkkülü və inkişafı. XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda tənqidi realizmin inkişafı.

Sosialist realizminin XX əsr mədəniyyəti, ədəbiyyat və incəsənətinin əsas yaradıcılıq metodlarından biri olması; onun bir ölkə çərçivəsində yaranması və yayılması. Bu metodun bitərəfliyi; əsas diqqətin partiyaçılığa, tərifi, şüarçılığa və tərənnümə verilməsi. Sənətkarın partiya və dövlət siyasətindən kənara çıxma bilməməsi. Sosialist realizmində ateizm təbliğatı, türkçülüyn inkişafı, Allaha, peyğəmbərə və İslam dininə üsyan. Sosialist realizmində beynəlmiləçilik təbliğatı və bunun xalqımızın başına açdığı bəlalar (torpaqlarımızın işğal olunması, 20 yanvar, Xocalı faciəsi, milyondan artıq soydaşımızın doğma yurdundan, obasından didərgin düşməsi və s.)...

Respublikamızda ali və orta məktəblər təzədən qurulur. Tədris həyata, milli varlığa yaxınlaşır, nəzəriyyə və təcrübənin vəhdəti dərinləşir.

Buna görə də seminar dərslərinin əhəmiyyəti artır, onları çoxcəhətli qurmağa, dərstdə tələbə fəallığına və sərbəstliyini artırmağa ehtiyac duyulur. Müəllim tələbənin imkanını nəzərə almalı, onu əlavə ədəbiyyatla yükləməməlidir. Tələbə fərdi yaradıcılığı, bütövlükdə bədii mədəniyyəti tədricən mənimsəməli, əsəri sərrast təhlil etməyi ədəbi növləri, janrların xüsusiyyətlərini, bədii təsvir və ifadə vasitələrini fərqləndirməyi bacarmalıdır. Onun ədəbi-nəzəri fikrin, dünya bədii-təhkiyə mədəniyyətinin qanunauyğun inkişafı haqqında anlayış və təsəvvürü dərstdən-dərsə genişlənməlidir.

Şeirin vəzləri, bədii dil, ədəbi növlər tədris olunanda tələbənin sərbəstliyi xeyli artmalıdır. Onlar müəllimin elmi qayğısı ilə bədii faktları seçməyi və ümumiləşdirməyi, vəzlərin fərqi müəyyənləşdirməyi bacarmalı, yazılı tapşırıqlar yerinə yetirilməlidir. Eyni zamanda, vəzlər, ədəbi növlər və janrlar tarixi inkişafda, ədəbi müqayisədə, qarşılıqlı təsir və qarşılıqlı zənginləşmədə mənimsənilməlidir.

Bütün bunlar diqqəti ədəbi-nəzəri fikrin inkişaf mərhələlərindən, klassiklərin ədəbi-estetik görüşlərindən, yaradıcılıq metodlarını fərdi-bədii üslubları şərtləndirən amillərdən yayındırmamalıdır.

Birinci kurslarda seminar dərslər belə bölünməlidir:

Ədəbiyyatşünaslığın sahələri, başqa elmlərlə əlaqəsi; ədəbi-nəzəri fikrin inkişafı – 2 saat.

Ədəbiyyatşünaslıqda ədəbi meyl və cərəyanlar; ədəbiyyatşünaslığın yaranması – 2 saat.

Bədii ədəbiyyat söz sənətidir, incəsənət və elm – 2 saat.

Bədii ümumiləşdirmə. Bədii obraz – 2 saat.

Bədii əsərin məzmun ideyası – 2 saat.

Bədii forma, məzmununda formanın vəhdəti və bir-birini təyin etməsi – 2 saat.

Bədii kompozisiya və süjet: süjet və fabula, süjetin ünsürləri – 4 saat.

Bədii dil. Məcəzlar sistemi – 4 saat.

Azərbaycan şeirinin əsasları – 6 saat.

Ədəbi növlər və janrlar – 6 saat.

Ədəbi metod və ədəbi cərəyanlar. Klassizim, semantizm, romantizm, realizm. Müasir ədəbiyyatın yaradıcılıq metodu – 4 saat.

Dərs müasir tələblərə cavab verməli, mühazirə və seminarda müəllimin özünəməxsusluğu duyulmalıdır. Buna görə də müəllim kafedranın razılığı ilə mövzulara ayrılan saatlarda müəyyən dəyişiklik apara bilər.

Ə D Ə B İ Y Y A T

1. Aristotel. Poetika. Bakı, 1974
2. Azərbaycan ədəbiyyatında sosializim realizm məsələləri. Bakı, 1986
3. K.Məmmədov Qasım bəy Zakir. Bakı, 1985
4. K.Məmmədov. Yusif Vəzir Çəmənizəminli. Bakı, 1987
5. B.Abdulla. Kitabı-Dədə Qorqudun poetikası. Bakı, 1999
6. A.Səfiyev. Azərbaycan dramaturgiyası müasir mərhələdə. Bakı, 1998
7. Q.Kazımov. Qurbani və poetikası. Bakı, 1996
8. B.Babayev. Abdulla Şaiqin bədii nəsrı. Bakı, 1999
9. T.Mütəllimov. Əbdülrəhim bəy Haqverdiyevin poetikası. Bakı, 1988
10. T.Hacıyev. Yazıçı dili və ideya-bədii təhlil. Bakı, 1979
11. T.Hacıyev. Satira dili. Bakı, 1975
12. Q.Kazımov. Bədii ədəbiyyatda komizm üsulları. Bakı, 1987
13. B.Əhmədov. Azərbaycan satirasının inkişaf problemləri. Bakı, 2000
14. A.Məmmədov. Nəsrin poetikası. Bakı, 1990
15. Ə.Nazim. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 1979
16. M.Arif. S.Vurğunun dramaturgiyası (seçilmiş əsərləri, 2 c., bakı, 1968)
17. M.Rəfili. M.F.Axundov. Bakı, 1990
18. F.Qasımzadə. M.F.Axundovun həyatı və yaradıcılığı. Bakı, 1962
19. H.Araslı. Füzuli. Bakı, 1985
20. S.Əliyev. Füzulinin poetikası. Bakı, 1986
21. Ə.Mirəhmədov. Sabir. Bakı, 1985
22. C.Xəndan. Sabir yaradıcılığının sənətkarlıq xüsusiyyətləri. Bakı, 1962
23. K.Talıbzadə. A.Səhhət. Bakı, 1986

24. Q.Xəlilov. Azərbaycan romanının inkişafı tarixindən. Bakı, 1973
25. Y.Qarayev. Realizm: sənət və həqiqət, Bakı, 1980
26. Ə.Hüseynov. Sənət yanğısı. Bakı, 1976
27. N.Şəmsizadə. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı. Bakı, 1997